

Victor Bondarenko

Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)

Aspects of the Formation of the Budzhak Ethno-political Dilemma and the Polyethnic Problem of State Ethnic Governance: the Gagauz Factor

The article presents the Gagauz factor of aspects of the formation of the Budzhak ethno-political dilemma and the polyethnic problem of state ethnic management. Studying this issue from this perspective will allow us to see the problems of the Budzhak ethnic and political node in a new way, to realize the importance of solving the ethno-political dilemma and solving the polyethnic problem for the free movement of Ukraine towards democratic reform and European integration. Moreover, the article examines the Gagauz ethnic factor in the formation of the dilemma and the problem, which motivates to solve this problem due to the interest of EU countries and institutions in addressing all issues of ethnic minorities in both Member States and EU candidate countries.

The article also presents an attempt to analyze the processes of formation of the Gagauz ethnic community in Budzhak and reveals the validity of the Russian Empire's policy towards this community and ill-consideredness with possible complex and even threatening consequences of the ethnic policy of the Moldovan and Ukrainian states throughout independence. The article presents the essence of the ethno-political dilemma regarding the Gagauz of Budzhak and the whole region, identifies the historical preconditions for the emergence of Gagauz settlers in the region, the conditions of colonization and government decisions to acquire the status of Gagauz colonists, first as part of the Bulgarian community and later as a separate community. The fate of the Gagauz in the Russian Empire, Romania, the Soviet Union, and Moldova is retrospectively presented regarding the problems of their incorporation into Russian, Romanian, Soviet, and Moldovan societies, the complexities of these processes and migration processes among the Gagauz, and their consequences for their community. The conditions and reasons for the process of integration of Gagauz into Moldovan society and Ukrainian society since independence have been established.

The period of attempts of self - realization of the Gagauz national idea and creation by them of autonomy as a part of Moldova and influence of these processes on Gagauz in Ukraine is analyzed. The importance of pursuing a more effective policy on ethnic minorities in Budjak was stressed. The aim of the study is to analyze the process of formation of the Budzhak political problem, its aspects in terms of influencing the processes of the Gagauz factor in the state ethnic administration of Ukraine to find ways to solve the problems of the Budzhak node.

Keywords: *Bashkan, Budzhak, Gagauz, Gagauz autonomy, state ethnic policy, ethnic community (community), ethnic minorities, ethno-political dilemma, colonists, migrants, polyethnic problem*

Віктор Бондаренко

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)

Аспекти формування Буджакської етнополітичної дилеми та поліетнічної проблеми державного етнічного управління: гагаузький чинник

У статті представлено гагаузький чинник аспектів формування Буджакської етнополітичної дилеми та поліетнічної проблеми державного етнічного управління. Вивчення цього питання під таким ракурсом дозволить по новому побачити проблеми Буджакського етнічного й політичного вузла, усвідомити важливість рішення етнополітичної дилеми й вирішення поліетнічної проблеми задля вільного руху України у напрямку демократичного реформування й європейського інтегрування. Тим більш, що у статті розглядається гагаузький етнічний чинник аспектів формування дилеми й проблеми, що спонукає до вирішення цієї проблеми через зацікавленість країн і інститутів ЄС у вирішенні всіх питань етнічних меншин як у країнах-членах, так і у країнах-кандидатах на вступ до ЄС.

В статті представлена й спроба аналізу процесів формування етнічної спільноти гагаузів Буджаку й розкриваються вивіренисть політики Російської імперії щодо цієї спільноти й непродуманість з можливими складними і, навіть, загрозливими наслідками етнічної політики молдовської й української держав на всьому протязі незалежності щодо даної етнічної спільноти. У статті представлена суть етнополітичної дилеми щодо безпосередньо гагаузів Буджаку і всього регіону, визначені історичні передумови появи гагаузьких

переселенців у регіоні, умови колонізації та правлінські рішення щодо набуття статусу колоністів гагаузами, спочатку у складі спільноти болгар, а згодом і як окремої спільноти. Ретроспективно представлена доля гагаузів у складі Російської імперії, Румунії, Радянського Союзу, Молдови щодо проблем їх інкорпорації до російського, румунського, радянського і молдовського суспільств, складностей цих процесів і міграційні процеси серед гагаузів, і їх наслідки для їх спільноти. Встановлені умови й причини процесу інтеграції гагаузів до молдовського суспільства й українського суспільства часу незалежності.

Проаналізовано період спроб самореалізації гагаузької національної ідеї й створення ними автономії у складі Молдови і вплив цих процесів на гагаузів в Україні. Наголошено на важливості проведення більш ефективної політики щодо етнічних меншин в Буджаку. Метою дослідження є аналіз процесу формування Буджакської поліетнічної проблеми, її аспекти з точки зору впливу на процеси гагаузького фактора у державному етнічному управлінні України задля пошуку шляхів вирішення проблем Буджакського вузла.

Ключові слова: *башкан, Буджак, гагаузи, гагаузька автономія, державна етнічна політика, етнічна спільнота (групада), етнічні меншини, етнополітична дилема, колоністи, переселенці, поліетнічна проблема*

Вступ.

Мета і завдання дослідження. Розкрита суть Буджакської етнополітичної дилеми державної етнічної політики та висвітлити, з паралельним проведенням аналізу, процес формування Буджакської поліетнічної проблеми, їх об'єктивні й суб'єктивні аспекти з точки зору залежності і впливу на етнічні процеси регіону гагаузького фактору у державному етнічному управлінні України задля пошуку шляхів вирішення проблем Буджакського вузла.

Актуальність теми. Україна у цьому році буде відмічати своє 30-річчя незалежності. І, здається, кожна людина в віці, кожна родина, спільнота сільського, міського, регіонального рівнів повинна глянути на пройдений шлях, проаналізувати його, звернути увагу на свої досягнення, якими можна пишатися, й побачити свої недоліки, які треба виправляти... Звісно, якщо це не робилось на 20-річчя чи 25-річчя (а може й робилось і тоді, і тоді). В Україні були свої досягнення, були й певні провали... Це зрозуміло: велика європейська держава, яка бажає потрапити до успішної і (майже для всіх її членів) заможної родини європейських країн, яка, при цьому, по краплі витискає з себе імперсько-колоніальну залежність і вже восьмий рік веде війну «за незалежність» з Росією – спадкоємцем колишньої колоніальної імперії.

Але є напрямки діяльності державної влади країни, її управління і врядування, які майже не зазнали змін чи лише втрачали за весь час незалежності свою значущість в її очах і в очах українського суспільства. Одним з таких напрямків стала державна етнічна політика. Вплив інститутів, які повинні нею керувати, розвивати,

створювати нові інструменти й механізми та виносити їх на розсуд громадянського суспільства, втрачався за цей час. Результатом того, по суті, й стала війна з 2014 року, фактична чи прикрита окупація певних етнічно неоднорідних територій, де питання міжетнічного співіснування чи не бралися до уваги «високою» політикою, чи, через свою болісність і непередбачуваність, замовчувалися. Саме через це Україна з часом отримала проблемні очима у державотворенні на півдні і сході.

Але ж це ще не всі проблемні точки й не всі проблемні питання. Через постійну загрозу з боку Росії півдню України Буджакський етнічний і політичний вузол набуває вибухонебезпечних рис. Здається, повинно бути зрозумілим, що поряд з проблемою інтегрування Закарпаття і всіх його етносів до української нації, яка постійно обговорюється і якій приділяється багато уваги, створення умов для врегулювання буджакського питання повинно бути на одному з перших місць для кожного державця. Та воно не так. Саме тому потрібно провести аналіз ситуації, розкрити суть етнополітичної дилеми та висвітлити процес формування Буджакської поліетнічної проблеми, враховуючи об'єктивні і суб'єктивні аспекти з точки зору залежності і впливу на процеси гагаузів в державному етнічному управлінні в Україні.

При роботі над темою були вивчені й враховані праці радянських, українських і закордонних спеціалістів і авторів щодо громади гагаузів у Буджаку. Тут можна згадати праці й наукові статті Ангелі Ф., Квілінкової Є. М., Радової (Каранастас) О., Субботіної І. А., Тисленко М. І., Хатласа Є., Шабашова О. В., Ярмоленко М. І. Цікава

інформація щодо даного питання висвітлена у працях дослідників гагаузької та болгарської етнічної спільноти регіону – Ганчева О. І., Грека І. Ф., Думініки І., Хатласа Є. Акцентована увага на важливості вивчення аспектів і факторів гагаузького питання в Молдові і Україні у статтях періодичних засобів масової інформації. Для повного розуміння дилеми й проблеми регіону та формування бачення ретроспективи ефективності кроків етнічної політики використане дослідження відомого дослідника XIX ст. Скальковського, А. О. Опрацьовані загальні політологічні статті Луцишина Г. і Рудіка О. М. В роботі над статтею застосовано аналіз інформації та свідчення журналістів щодо ситуації чи подій у Гагаузії і в Буджакському регіоні в цілому: Андрющенко Е., Бабакової О., Боярко О., Ваннек Л., Гладієвського П., Кабачія Р., Карпенко І, Мурижнікова М. В., Сидоренко С. та цілого колективу співавторів, Фуйора В, Юзвяка І. П. та інші.

У статті використані теоретичні методи (аналіз, абстрагування, узагальнення, індукція) щодо оцінки умов і наслідків формування Буджакської етнополітичної дилеми та поліетнічної проблеми та розкриті можливості й напрямки задля рішення даної дилеми й вирішення проблеми.

Основний зміст дослідження.

Усі демократії є політичними системами, в яких воля більшості забезпечує прийняття рішення. Але, у демократичному суспільстві воля більшості повинна спиратись й на позицію меншості, права якій забезпечені основними правами людини. Тобто, права меншості не можуть залежати від волі більшості і не можуть бути більшістю відмінені (Рамкова конвенція, 1995). Як стверджує преамбула «Декларації про права осіб, що належать до національних чи етнічних, релігійних і мовних меншин» (прийнята Резолюцією 47/135 Генасамблеї від 18 грудня 1992 року), заохочення і захист прав осіб, приналежних до національних або етнічних меншин, «сприяють політичній та соціальній стабільності держав, в яких вони проживають». Стаття 6 цієї декларації чітко формулює найкращі умови для безпеки й стабільності держав, де проживають меншини:

Державам слід співпрацювати у питаннях, які стосуються осіб, що належать до меншин,

у тому числі в обміні інформацією й досвідом, з метою розвитку взаєморозуміння й довіри (Декларація, 1992).

Керуючи державою, для політичних еліт дуже важливим є незадієння форм агресивності, а якщо це можливо, й тиску по відношенню до меншин. Їм необхідно в державотворчому процесі за допомогою взаємоприйнятних рішень і компромісів знаходити міжетнічну рівновагу, створювати етнонаціональний баланс. Один з основоположників, напевне, самої багатонаціональної держави світу – США – Томас Джефферсон стверджував, що: «Воля більшості повинна переважати у всіх випадках, ця воля, щоб зберегти свою правоту, повинна бути розумною і обґрунтованою; ми повинні пам'ятати, що меншість має рівні права, які в рівній мірі повинні захищати рівні закони, і що порушення їх буде означати пригнічення. І давайте подумаємо про те, що, ... ми ... мало чого домоглися, якщо ... допускаємо у себе ... злісну і здатну на ... запеклі і криваві переслідування політичну нетерпимість» (Томас Джефферсон, 1992, с. 62-63). І при цьому слід не забувати те, що меншість, яка твердо обстоює свої позиції може стати впливовішою й сильнішою за нестабільну більшість. За певних обставин і при неухважності до неї більшості, етнічна меншість є набагато консолідованішою (Думиника, 2015) і може стати детонатором для загрозливих відцентрових процесів у кожній поліетнічній державі.

Одним з найскладніших регіонів України щодо збереження міжетнічного і, в той же час, міждержавного миру і регіональної стабільності є Дунає-Дністровське межиріччя (Південна Бессарабія, Цараде-Сус, Південна Молдова й Західна Одещина) чи, як частіше називають цей регіон, Буджак. У ранньому середньовіччі цей регіон називався староболгарською Жгълъ, грецькою – Ουγλοζ (що можна транскрибувати українською як «Вугол»); татари ж звали його Буджак (кримська Висак). Буджак – низинна територія, що знаходиться на південному заході України (і Одеської області) та на півдні Молдови (колишня Бессарабія). Землі ці лежать між Дунаєм, Чорним морем, Дністром, а з півночі обмежені Прутом, південними відрогами Кодр та річкою Реутом; фактично

з півночі його відокремлює Верхній Троянів (Траянів) вал. Тут є велика кількість озер (Алібей, Кундук, Шагалі, Кітаї, Катлабук, Ялпуг та Кагул). Землі переважно піщані, значна частина – чорноземи.

У II ст. ці землі називали Готським степом. У часи правління хана Аспаруха в VII столітті для давніх болгар на деякий час територія Буджаку перетворилась на батьківщину, з території якої почалось заснування великої імперії після згоди Візантії дати їм право оселитися на північно-східній частині Балкан. Угорці, які з'явилися в північно-чорноморських степах на початку IX ст., були вигнані з Буджаку внаслідок об'єднання болгар та печенізьких військ у 896 р. і ці землі повернулись болгарам, але з часом підкорені були печенігами. Можливо, вже тоді почало формуватись унікальне співіснування болгар і предків сучасних гагаузів. У XI ст. ці захоплені печенігами землі підкорили вже нові завойовники. Кумани (половці) завоювали північні чорноморські степи (Етелькузу, «Межиріччя»), рівнини Богдану (Молдова) і Ефлаку (Волощина) і стали володарювати Буджаком. З XIII ст. територія стала татарським, а згодом – кримсько-османським володінням.

Буджак входив до складу Османської імперії до 1812 року. З травня 1812 року, згідно з Бухарестською мирною угодою між Російською та Османською імперіями, відійшов до Російської імперії як частина Бессарабії. У 1918–1940 роках входив до складу Королівства Румунія. Станом на 1938 Буджак населяло близько 1,2 млн. осіб: 528 тис. румунів, 285 тис. українців та росіян, 178 тис. болгар, 106 тис. гагаузів, 80 тис. німців та незначна кількість кримських татар. У 1940 році він був захоплений радянськими військами і, відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа, відійшов до СРСР — Української РСР та Молдавської СРСР. В частині УРСР поділявся на 13 адміністративних районів й 4 міста обласного значення, з яких 7 серпня 1940 р. була сформована Аккерманська (з 7 грудня 1940 р. Ізмаїльська) область. З 19 липня 1941 р. до 25 серпня 1944 р. територія області окупована румунськими та німецькими військами (із серпня 1941 р. у складі губернаторства Бессарабія). В лютому 1947 року СРСР та Румунія підписали мирний

договір, який остаточно закріпив входження Буджаку до УРСР. 15 лютого 1954 р. скасовується Ізмаїльська область і територія Буджака передана до складу Одеської області (Туранли, 2006). Це короткий виклад історії і етнополітичного процесу на території Буджаку в історичній ретроспективі.

В цьому короткому обзорі висвітлені обставини і передумови появи проблеми в Україні і Молдові, яку можна визначити наступним чином – Буджацька етнополітична дилема. А суть її полягає у питанні: «Чи проживали болгары і гагаузи на території Буджаку до переселення народів Західного Причорномор'я у кінці XVIII – початку XIX ст.?» І відповідь на це питання, навколо якого багато суперечок серед істориків, політологів і інших фахівців, є основною складовою у вирішенні вже Буджакської поліетнічної проблеми співіснування етносів в Буджаку й баченні перспектив врегулювання всіх етнічних і політичних протиріч регіону (Толерантність, 2006). Дилема має такий вигляд: чи визнання Україною (і Молдовою) того, що предки бессарабських болгар і гагаузів раніше проживали в регіоні і це зобов'язує зробити наступний крок – визнати їх нащадків корінними народами (в першу чергу, гагаузів) чи надати інший особливий статус; або українська держава не визнає історичні і етнічні зв'язки цих народів з їх предками (Юзвяк, 2012), спираючись на відсутність достовірних джерел щодо цього, і сприймає появу цих двох етносів Буджаку як результат переселення середини-кінця XVIII – початку XIX ст. (Шабашов, 2012).

Надання статусу корінних народів чи іншого особливого статусу розширить їх права і можливості, дозволивши їм на законодавчому рівні домагатися особливого відношення держави до себе, що виглядає дуже загрозово в умовах надмірної радянськості та русифікованості більшості цих двох етносів. З іншого боку, ретушування гострої для Буджаку етнополітичної дилеми, невизнання прав цих народів і затягування з вирішенням поліетнічної проблеми призводить до геополітичної напруженості навколо регіону та створює постійно загрози для національної безпеки двох сусідніх дружніх країн (Сидоренко, Панченко, Герасимчук, Шелест & Герасимчук, 2019). Тому Україна разом

з Молдовою повинна вивчити можливості і прийти до нових форм співіснування з цими етносами в регіоні, захищаючи їх права і забезпечуючи можливі потреби для самоідентифікації бессарабських болгар (Пейков, 2018) та надання потенційної перспективи самовизначеності гагаузам, як етносу, який не має своєї державності і який самоідентифікувався і обстоює свої права саме на території Буджаку (Гагаузи України, 2019).

Розуміння цього дозволить зрозуміти важливість й терміновість прийняття рішення щодо майбутнього всього Буджакського регіону. А для розуміння важливості далекоглядного рішення дилеми й вирішення проблеми в цілому спочатку треба проаналізувати весь наявний матеріал щодо історії розселення гагаузів і болгар у Дунайсько-Дністровському межиріччі та умов їх самоідентифікації тут.

Почнемо з гагаузів. Мова, якою вони розмовляють, відноситься до алтайської макросім'ї, тюркської сім'ї, огузької групи мов. Це кваліфікування мови говорить про огузько-печенізьке походження основної маси носіїв мови у стародавні часи, адже більшість кримських татар розмовляють мовою кипчакської групи (половці). Тобто за мовою гагаузи – нащадки торків і печенігів, а половці лише домішувались тут як родини-уламки болгарської степової держави, які відмовились асимілюватись серед слав'яномовних народів долини Дунаю й Балканських гір (Народи мира, 1988, с. 128). В подальшому це дозволило гагаузам зберегти свою ідентичність, вижити як народу і створило своєрідну есенію-співіснування гагаузів і болгар, що вкрай заплутувало дослідників і управлінців в Південній Бессарабії (Квілінкова, 2014, с. 183-184).

Предки гагаузів жили і в Болгарії, де превалювали кипчакські родини. З одної такої родини – Тертер (з Баліка) – почалося створення держави з центром у Карвуні (теп. Каварна, коло Варни), спираючись на фортецю-порт Каліакра, в 1337-1346 роках. До 1347 р. він підкорив всі племена і родини низини Дунаю аж до гирла й північніше і виникла «перша Гагаузька (Огузька) держава» (деспотат Добруджа) (Ангели, 2006, с. 212-214). Назва

«Добруджа» пішла від брата-наступника й формального творця нової держави – Добротічі (Добротича). Саме тут і жила більша частина православного тюркського народу, який сам себе і, з часом сусіди, ідентифікували як гагаузький (Из истории, 2017). Через тісні взаємини й непросту долю гагаузів і болгар здавна склались умови для подвійної самоідентифікації перших: себе вони визнавали гагаузами, але в офіційних документах записувались болгарами. При цьому, називаючи себе булгарами, гагаузи самих болгар-слов'ян звать «туканнар». Так було і є зараз в Румунії і Болгарії, так було і серед переселенців до Бессарабії і далі – в Приазов'ї (Запорізька область) (Квілінкова, 2011, с. 285).

А складалась така ситуація ще з середньовіччя, коли Болгарська держава почала створювати свою, незалежну від грецької, церкву. Частина гагаузького народу, яка пристала до болгарської церкви, називали себе «болгарські гагаузи» (а пізніше ідентифікували себе як частина болгар). Ті ж, хто притримувався канонів грецької церкви, називали себе «грецькі гагаузи» або «хасил гагауз» («справжні гагаузи» чи приморські за місцем проживання). Так відбувся розлом у гагаузькому етнічному середовищі (Радова (Каранастас), 2006).

У своїх подорожніх нотатках лицар Ганс (Іоанн) Шильтбергер з Мюнхена, який попав у полон до турків-османів у 1396 р., називає державу гагаузів «Третьою Болгарією» (Шильтбергер, 1984, с. 37). Проіснував гагаузький Добруджський деспотат недовго (хоча і довше ніж Радянський Союз); та пам'ять про нього гагаузи й болгарини ще й сьогодні зберігають, як і зберігають ще старі її прапори (Ангели, 2006, с. 214).

З цієї ж території з кінця XVI ст. в Буджакський степ, який займала Ногайська Орда, почали переселятись гагаузи. Тоді ж в османських документах серед жителів Аккерману згадуються християни з тюркськими іменами, які не можуть бути ніким іншим, окрім гагаузів. А вже під 1672 роком в документах фігурує нинішній центр Гагаузії – Комрат – як селище переселенців з Добруджі (Из истории, 2017). Століття гагаузи жили разом з ногайцями, змішуючись і зберігаючи назви селищ, топоніми, навіть мікротопоніміку; відбувались складні

асиміляційні процеси. Виселення ногайців за наказом російської влади 1807 року з Буджаку до Криму і в Приазов'я (після початку чергової російсько-турецької війни) стимулювало переселення нових хвиль гагаузів в Буджак. А разом з гагаузськими переселенцями з балканських земель (Албанії, Греції, Македонії) переселялись сюди й невеликі групи албанців-арнаутів і греків (Радова (Каранастас), 2006).

Дуже важливим в осмисленні суті Буджакської етнополітичної дилеми є те, що Буджак завжди був заселеним. Коли гагаузи й інші народи з середини-кінця XVIII ст. активно заселяли цей малонаселений край, він не був безлюдним. А для гагаузів і частини болгар, які самоідентифікуються як «бессарабські болгары», Буджак з часом перетворився на нову батьківщину. Це все є дуже важливим для розуміння статусу цих двох народів в регіоні. Тут відбулась консолідація гагаузського етносу, тут сформувалась особлива болгарська спільність, роль якої не можна недооцінювати, навіть у відродженні болгарської державності.

Російська імперія почала створювати проблему, коли, переслідуючи свої імперські інтереси і використовуючи тяжке положення балканських християн, через своїх консулів в балканських ейлетах закликала їх до переселення в свої межі, особливо у малозаселені землі Південної Бессарабії (Ангели, 2006, с. 220).

Оцінюючи на неузгодженість істориків щодо термінів перебування предків гагаузів в Буджаку, не визивають суперечок дані про малоорганізоване переселення вже безпосередньо гагаузів в Дунає-Пруто-Дністровську частину малозаселеного Молдавського князівства з XVI ст. до пер. пол. XVIII ст. Причому, згадуються випадки подвійного переселення, коли гагаузські родини спочатку заселяли лівобережжя Пруту, а потім покидали села й переселялись в Буджак, де осідали окремо чи разом з ногайцями.

Російська імперська православна пропаганда та вдалі кампанії Росії в Молдові і Валахії 1739, 1768-1774, 1787-1791 рр. стимулювали активізацію вже більш-менш організованого переселення християнських біженців від свавілля османів у др. пол. XVIII – поч. XIX ст. Гагаузи, болгары, серби, греки,

македонці, валахи та інші переселялись в Дунає-Пруто-Дністровське межиріччя й навіть на лівобережжя Дністра. За деякими даними, до 1806 р. в Буджаку вже жило більше 8 тис. переселенців, більшість з них була гагаузами, хоча, значна частина з них й називала себе «булгарами» (Переселение гагузов и болгар, 2012). Початок російсько-турецької війни 1806-1812 рр. й виселення ногайців у 1807 р. призвели до масової хвилі переселення саме гагаузів в Буджак. За оцінками, на поч. XIX ст. гагаузи проживали у 63 селах 4 цинутів Молдови, з них у 43 вони були в абсолютній більшості, у 14 – жили змішано з болгарами, а у 7 – з молдованами (Субботина, 2018, с. 46-48). За переписом 1818 р., коли гагаузів рахували разом з болгарами (так само не розділяли ці етноси і за переписами 1835, 1851, 1859 рр.), в Бессарабській області вони складали 21,5 % населення (Ярмоленко, 2001, с. 15). У 1819 р. за проханням володарів земель "Русское начальство" заборонило змінювати місце проживання всім родам поселенців, хоча вони й користувались особистою свободою, як і при турках (Скальковский, 1848).

Стимулювали переселення і укази імператора Олександра I і російського Сенату про законодавчу базу для іноземних колоністів і переселенців. Указом від 22 березня 1818 р. колоністи були звільнені від підпорядкування місцевій владі, а указом від 29 грудня 1819 р. гагаузських переселенців прирівняли до інших іноземних колоністів (Ярмоленко, 2001, с. 14). Спільна боротьба за ці права з болгарами почалась ще у 1812 році. За указом Сената 1819 р. 36 сіл («болгарських колоній», де жили й гагаузи) Бендерського і Ізмаїльського цинутів були розділені між Прутським, Кагульським, Ізмаїльським і Буджакським округами. Ще 27 сіл були поза межами цих округів і до кін. XIX – поч. XX ст. втратили свою ідентичність при асиміляції серед місцевого населення. У 1842 р. гагаузи, разом з болгарами, боролися за свої економічні права, коли свавілля царських чиновників перевищило всякі межі, порушуючи закони й права колоністів (Боярко, 2004). У 1895 р. владою був придушений виступ селян Вулканешт проти порушення своїх прав (Из истории, 2017).

Після поразки Росії у Кримській (Східній) війні за Паризьким мирним

договором частину гагаузьких сіл передано було до складу Молдови, а гагаузи Болграда, Ізмаїла, Рені і їх околиць опинились знов у межах Османської імперії (Грек, 2006). Останнім на протязі 3 років дозволялось зворотно переселятись до Бессарабії або на малозаселені землі Херсонської і Катеринославської губерній, а з 1860 р. і на землі Таврійської губернії (Крим, Нижнє Подніпров'я і Приазов'я). Тоді з 49 тис. колоністів Подунав'я переселилось на нові землі 30 тис., і з них 27 тис. у Таврію. Після чергової успішної війни Росія повернула собі Подунав'я і зв'язки між громадами гагаузів відновились. У 1910-1911 рр. відбулась друга хвиля масового переселення гагаузів до Таврії. Але ці частини етносу головним чином, як і переселенці у Криму, на Північному Кавказі, у Казахстані, як і гагаузи Болгарії, ідентифікують себе із болгарами (Квілінкова, 2011, с. 284).

У 1873 році Бессарабську область реорганізували у губернію. В кінці XIX ст. гагаузи почали усвідомлювати себе як окремий етнос і ідентифікуватись саме як «гагаузи»; фактично відбулась консолідація етносу (Радова (Каранастас), 2006, с. 157). Важливим поштовхом до активізації цього процесу самоідентифікації стала участь у ньому священників, які активізувались в умовах набуття впливу на півдні України протестантських вірувань серед православної пастви у 1890-ті рр. Адже релігійна боротьба вимагала спілкування на рідній мові і гагаузька мова ставала осередком підйому самосвідомості гагаузького народу. У 1907 р. Синод церкви дозволив друкувати духовну літературу гагаузькою мовою (Грек, 2016, с. 288-289).

Вперше назва «гагаузи» з'явилась під час Загального перепису населення Російської імперії 1897 р. І за його результатами в Бессарабській губернії проживало на той час 55,8 тис. гагаузів, при цьому у них була сама низька в губернії урбанізованість – менше 1% (Субботина, 2018, с. 47-48), оскільки їх самоорганізація мала економічно-общинний характер сільських громад, а вони виконували «роль місцевого самоврядування і базувались на принципі взаємодопомоги (супряги)» (Ярмоленко, 2001, с. 20).

У кін. XIX – поч. XX ст. через безземелля взагалі починається нова хвиля міграційних

процесів серед гагаузів, у тому числі на схід – на Північний Кавказ, у Сибір, на території теперішніх середньоазійських країн (до Узбекистану, Киргизстану, Казахстану) (Субботина, 2018, с. 48). У січні 1906 вже малоземелля на буджакських землях призводить до кількадечного повстання серед гагаузів на чолі з керівником Ради А. Галацаном з проголошенням Комратської республіки. Серед вимог повстанців була й вимога про викладання гагаузької мови у закладах освіти. Через 6 днів царат придушив виступ, керівники або загинули, або опинились на каторзі (Кабачій, 2018).

Лютнева революція 1917 спровокувала соціальні і етнічні заворушення в Бессарабії і Буджаку. Найгострішим для селян було питання розподілу землі. Оскільки у липні 1917 Україна заявила про свої права на частину Бессарабії, румуни почали втручатись, щоб не допустити приєднання її до України і створили румунські партії. Військовий з'їзд бессарабців 21 жовтня 1917 проголосив автономію Бессарабії, домагаючись скликання тимчасової Ради Країни (Сфатул Церій). 2 грудня 1917 Сфатул Церій проголосив її демократичною молдавською республікою в складі Росії. У грудні 1917 р. в Кишинівській Раді робочих, солдатських і селянських депутатів обговорювалось питання створення Гагаузько-Буджакської Республіки. На чолі ініціативного комітету з цього питання стояв один із лідерів Комратського повстання 1906 р. Павло Ніколаєв (Из истории, 2017). 3 січня 1918 одинадцять румунських дивізій почали окупацію й оголосили стан облоги. 13 січня 1918 року румунські війська під командуванням генерала Бручану проголосили Бессарабію окупованою. 24 січня 1918 р. Крайова Рада (Сфатул Церій) проголосив Бессарабію незалежною молдавською республікою. 27 березня Сфатул Церій голосував за «возз'єднання» Бессарабії-Молдови з Бухарестом. 9 квітня 1918 р. Сфатул Церій Молдови оголосила про приєднання краю до Румунії. Остаточню анексію Бессарабії румунський уряд завершив наприкінці листопада 1918 р. На засіданні 25-26 листопада 1918 року за відсутності кворуму Крайовою Радою (без в тому числі представників болгарської і гагаузької меншин) прийнято рішення

про безумовне приєднання Бессарабії до Румунії і ліквідацію всіх умов акту від 27 березня 1918 р. Незабаром після прийняття цього рішення Сфатул Церій припинив своє існування (Жуковський, 2006). Таким чином гагаузи і болгар, які проживали у Буджаку, опинились у складі Румунії.

Румунське панування в Буджаку гагаузами не сприймалося прихильно, як і болгарами, на відміну від німців і поляків; хоча, саме в цей період (у 1934 р.) вийшла праця найвідомішого гагауза о. Михайла Чакира, над якою він працював 40 років, «Історія гагаузів Бессарабії». Спроби румунізації етнічних меншин, економічний тиск і негаразди призвели до економічної (та й, напевно, політичної) міграції (Хатлас, 2009, с. 278). У 1920-ті рр. відбулась масштабна міграція гагаузів до далеких Бразилії, Аргентини, Канади (Субботина, 2018, с. 49).

Важливим чинником загострення міжетнічних відносин і складних відносин гагаузів й болгар з румунською владою став вплив проросійських і радянських сил у регіоні, особливо останніх. Особливо виділяється тут спроба відділити Буджак у травні 1919 р. через потуги створення Бессарабську Радянську Соціалістичну Республіку, що призвело до остаточного розгрому прорадянського підпілля у Комраті в 1921 р. У 1931 році відбулись нові арешти прорадянських агентів у Комраті і радянська влада почала улаштовувати тих гагаузів і болгар, які тікали з Румунії, на території Молдавської Автономної РСР (у складі УРСР) (Из истории, 2017). Короткострокове захоплення СРСР з червня – липня 1940 р. до червня 1941 р. не сприяло покращенню ставлення до етнічних меншин після нової окупації Буджаку з липня 1941 до серпня 1944 р. Найбільш складною стала доля гагаузів і болгар в часи правління кондукетора І. Антонеску (Хатлас, 2009, с. 278).

До речі, і у складі Радянського Союзу до II Світової війни доля гагаузів була теж не простою. В часи коренізації та національно-етнічного відродження у 1920-1930-х рр., коли «національним» меншинам надавали можливість вивчати рідну мову, гагаузи Приазов'я, які офіційно ідентифікувались як болгар, повинні були вивчати саме болгарську мову. В деяких

випадках, коли гагаузи ідентифікували себе як греки, вивчати грецьку мову і з часом інкорпоровались до цієї спільноти (Квілінкова, 2011, с. 286). З захопленням Буджаку СРСР у 1940 р. нові порядки вдарили й по гагаузам – закрили церковно-приходські школи (де вчилися і гагаузи російською, церковнослав'янською, інколи грецькою чи молдовською (Ярмоленко, 2001, с. 18-19), зачинялись церкви – оскільки гагаузи були дуже релігійним етносом. Така політика релігійного гоніння знов вдарила по гагаузам після остаточного захоплення регіону Радянським Союзом у 1944 р. (Хатлас, 2009, с. 280).

Вже після закінчення війни гагаузи, разом з болгарами й іншими етносами Буджаку й Молдавської РСР та центральних і південних регіонів Української РСР пережили черговий радянський голодомор 1946-1947 рр. Він забрав життя коло 10 % жителів Буджаку. Окремі гагаузькі родини рятувались втечею, в т.ч. на гірничий Донбас (Кабачій, 2018). Пережили гагаузи в цей час ще один радянський експеримент. З 1958 до 1961 р. у Південній Бессарабії, після розробки гагаузької писемності у 1957 р. (Тисленко, 2015, с. 71), вводили навчання гагаузькою. Але цей експеримент був визнаний «невдалим» і навчання 14,5 тис. дітей на півдні МРСР та у південно-західній частині Одещини етнічною мовою припинили й перевели їх на навчання російською (Кабачій, 2018). На території України поза Буджаком гагаузи майже втратили мовну ідентичність, тому радянський період для гагаузів, як і для болгар, не можна вважати безхмарним і успішним.

Та складна доля гагаузів в Румунії і на території СРСР не була вже такою показово лихою. Набагато гірше склалась доля тої частини гагаузького етносу, яка проживала на території Туреччини і за Лозанською угодою 1923 року (Конвенція і Протокол) (Traité de paix, 1923) увійшли до числа тих коло 2 млн. людей, які повинні були переселитись на «свою історичну батьківщину». Примусовий обмін призвів до великої людської трагедії, а щодо гагаузів і до етнічної трагедії. Парадокс був у тому, що як більшість турків, яких переселяли до Туреччини, так і більшість греків, яких переселяли до Греції, не розуміли мов цих держав і опинились в

іншомовному чи малозрозумілому середовищі, оскільки діалекти, на яких вони розмовляли, були ізольовані й малозрозумілі носіям офіційних мов. Ще більший парадокс був з гагаузами, адже вони себе ідентифікували як «греки» (хоча і називали себе ще і «гагаузами»), при цьому були православними (через що турки їх без особливого жалю «відпускали на волю»), а розмовляли тюркською мовою. І тільки невелика частина гагаузів, як і невелика частина греків, прийняла іслам і залишилась на місці свого проживання. В самій же Греції влада ідентифікує всіх православних як греків і майже не відділяє, в тому числі гагаузів (Ангели, 2006, с. 220). Відбувалася асиміляція гагаузів як в Румунії і Греції, так і в Болгарії (Квілінкова, 2011, с. 290).

Великі народи Балкан принижували гідність і спадщину малого етносу – гагаузів, про що свідчить і бачення науковців Туреччини, Болгарії та Греції, які вважають гагаузів «своїми» (Кабачій, 2018). А це з часом призводило до асиміляції гагаузів чи сприйняття гагаузами себе уламком турецької нації, а свою мову мовою завойовників – турецьку. І з часом більшість гагаузів розчинилась серед інших тюркських племен, а тепер вони всі ідентифікуються як турки й стали певною загрозою, наприклад, для болгарської державності і цілісності. Стає зрозумілим, що складні етнічні процеси на Балканах, зневага ідентичністю і до минулого валахів, аромунів, гагаузів й інших малих етносів не принесли нічого доброго тут. Не принесла добра таке ж зверхнє ставлення до малих етносів і в Україні. Ігнорування проблем етнічної самоідентифікації малих народів України владою і фахівцями призводить у довгостроковій перспективі до втрати цими етносами традицій і забуття їх мов, а у коротко- і середньостроковій перспективі провокують напруження в етнічному полі України і створюють значні проблеми на шляху консолідації нації (Квілінкова, 2011, с. 293).

До часів «перебудови» М. С. Горбачова гагаузькою мовою ані друкувались газети, ані говорило радіо, ані було телепрограм. Культурологічно відбувалася русифікація етносу при збереженні етнічно рідною мови на побутовому рівні. До того ж, у мовному,

сенсі для гагаузів не було все так погано: вони вивчали мови народів, поряд з якими жили і працювали – болгарську, молдовську, російську, українську, грецьку, інші. Та час йшов і етнічні лідери все більше розуміли необхідність визнання, почали формуватись етнічні рухи. До цього спонукали етнічні процеси самозахисту й самозбереження. Про це свідчить перепис 1989 р., коли 91,2 % молдовських гагаузів назвали рідною мовою гагаузьку, а в Одеській області серед гагаузів рідною вважали гагаузьку 84,2 % (Ярмоленко, 2001, с. 18-19).

Політичні зміни у кінці 1980-х створили умови для відродження й формування ідей автономізації. Виразниками сподівань гагаузів на втілення якогось ступеню одержавлення призвели до формування етнічних рухів. Серед них були «Гагауз Халкы» («Гагаузький народ»), який починав у 1988 р. як дискусійний клуб, «Бірлік», «Ватан» в Молдавській РСР (Мурижніков, 2019, с. 8). У травні 1989 р. саме на першому з'їзді «Гагауз Халкы» було прийнято рішення про утворення автономії з центром у м. Комрат на чолі з С.С.Булгаром і заступником – М. В. Кендигеляном. Це була лише заява про намір, та реакцією влади на цей крок стало створення Верховною Радою МРСР спеціальної комісії «По вивченню запиту народних депутатів та інших звернень по створенню автономії гагаузького народу».

Боротьба за свою автономію у складі ще соціалістичної Молдови почалась 12 листопада 1989 р., коли на Надзвичайному з'їзді депутатів-гагаузів була проголошена Гагаузька Автономна РСР у складі МРСР; був створений Тимчасовий комітет по сприянню автономії на чолі з С. М. Топалом. У відповідь Верховна Рада МРСР 13 листопада відмінила всі ті рішення. 3 грудня через непримиренну позицію молдавської влади та незадовільну роботу створеної комісії Надзвичайний з'їзд депутатів-гагаузів знов зібрався і почалась робота Тимчасового комітету щодо розбудови автономії. Влада Молдавії ігнорувала всі рішення й ніяк не діяла. Комісія малопродуктивно (оскільки сторони не чули позиції противної сторони) пропрацювала до лютого 1990 р. По результатах виступив її керівник В. С. Пушкаш і вказав, що «умовою для створення автономії є територія, населення якої на $\frac{3}{4}$

або бодай на 60% складають представники одного етносу». Це виключало якісь поступки влади.

Вибори і новий склад ВР МРСР затягували й блокували питання автономії. 22 липня 1990 р. на третьому засіданні Надзвичайного з'їзду депутатів-гагаузів знов проголошується автономія в складі Молдови. 19 серпня пройшов I З'їзд гагаузьких депутатів всіх рівнів і прийняв рішення про незалежність Гагаузької Республіки, у складі 3-х міст і 27 сіл й 2 населених пунктів-залізничних станцій (2 великих анклавів Комрат і ЧаDIR-Лунга та Вулканешти і 2 окремих громади сс. Карбалія і Кипчак); про вибори до Верховної Ради Гагаузії, які призначались на 28 жовтня; була прийнята Декларація «Про свободу та незалежність гагаузького народу від Республіки Молдова». У відповідь уніоністи і активісти Народного Фронту почали формувати загони добровольців для силового придушення. Почав розкручуватись маховик насилля. Не найкращим чином себе повело експертне і фахове середовище, науковці з обох боків, які не змогли знайти взаємоприйнятне рішення й остудити гарячі голови.

Але тут, очікувано, в ситуацію втрутились військові сили СРСР: військовослужбовці частини ВВ МВС СРСР в Комраті стали на захист місцевих органів влади й не дали молдовським силам силою придушити їх роботу, а з цим і по факту – підтримали гагаузів-автономістів. С того часу Москва стає постійним спонсором напруженості в регіоні, і не тільки в Буджаку, а й в Придністров'ї. Час йшов, наближення виборів драгувало сторони, напруження наростало й у Гагаузії вирішили перенести вибори з 28 на 25-26 жовтня. 25 жовтня почали в Молдові формуватись ударні загони й вживатись заходи з ліквідації самопроголошеної республіки. Центр цих сил був у с. Чімішлія. В ніч на 26 жовтня до Комрату ввійшли підрозділи ЗС СРСР. Кишинів пішов на політичні демарши й зажадав перепідпорядкування собі сил МВС СРСР. Гагаузія звернулась по допомогу до самопроголошеної Придністровської МРСР. 26 жовтня до Комрата ввійшли сили Болградської повітряно-десантної дивізії з УРСР, а до ЧаDIR-Лунгу 3 загони добровольців з Придністров'я (з Тирасполя,

Рибниці і Бендер). Вибори пройшли і за їх результатами 31 жовтня зібралося засідання ВР Республіки Гагаузія й головою обрали С. Топала.

Після цього Москва знов вирішила взяти на себе роль миротворця й 31 листопада тут почались переговори між Комратом і Кишиневом. За їх результатами напруження трохи спало, сили частково відводились, Молдова пішла на прийняття закону про нацменшини. 22 грудня 1990 р. Президент СРСР М. С. Горбачов указом визнав недійсними всі автономні утворення в Молдові і розпустив усі місцеві збройні формування. Та повністю повернути ситуацію до початку конфлікту вже ні у кого не було влади й авторитету. Гагаузія формувала свої органи управління, а молдовські сили навколо нарощувались. Ситуація завмерла аж до спроби державного перевороту серпня 1991 р. і проголошення незалежності Республікою Молдова (РМ) 27 серпня. Уряд РМ створив комісію для вирішення питань автономій. В жовтні нею були представлені два проекти щодо Гагаузії: створення вільної економічної зони «Гагауз Єрі» (молдавські депутати) та створення гагаузького повіту «Гагауз Ілі» з включенням 20 сіл з самостійністю соціально-економічного характеру. Але парламент РМ відхилив обидва. У відповідь з'являлись різні ідеї, навіть був проект створення конфедерації Гагаузії, Придністров'я й Молдови.

Загострення ситуації в Придністров'ї, збройне протистояння і введення туди сил Російської Федерації у 1992 р., фактично підтримка сепаратизму і окупація, охолодили пристрасті навколо Гагаузії (Ваннек, 2007). У липні уряд Молдови запропонував проект створення національного утворення «Гагауз-Єрі» на основі Конституції РМ. Проект, запропонований гагаузькими лідерами, був значно радикальніший, через що не знайшов підтримку у етносів-сусідів гагаузів, у першу чергу болгар – головних союзників гагаузів у питанні автономізму раніше. І ці проекти відхилили, та почався пошук найбільш прийнятних варіантів співіснування в одній державі. Особливо покращились відносини після зміни голови парламенту. Новий – П. Лучинський – заявив про «відмову від силових методів» вирішення проблеми. 1993 рік взагалі став переломним. Чому сприяло

втручання в конфлікт президента Туреччини Сулеймана Деміреля і його обіцянки економічної допомоги обом сторонам конфлікту. З'явилися 2 нових проекти (на основі попередніх) та прийняти їх не змогли власті Молдови через залежність від вулиці після поразок в Придністров'ї та складне соціально-економічне становище країни. А вже 1994 р. приніс зміни з результатами. В лютому відбулись вибори до парламенту РМ, до влади прийшли помірковані сили, які готові були до компромісів, крім проектів федерації та конфедерації. В травні почалась робота над компромісним проектом. Туреччина зі свого боку виділила значні кошти й почала фінансування технічних і гуманітарних проектів в Гагауз Єрі, надала можливість місцевій молоді безкоштовно навчатись у своїх вузах. Була надана допомога й Молдові.

29 липня була прийнята Конституція Республіки Молдова, в якій стаття 111-а декларувала можливість створення територіально-адміністративного утворення з особливим статусом. 23 грудня 1994 р. парламент РМ, в присутності делегації Халк Топлушу (Народних Зборів) Гагауз Єрі, прийняв Закон «Про особовий правовий статус Гагауз Єрі». Він, хоч і не вирішив всіх питань автономії в Молдавському Буджаку, та все ж створив конституційні умови для існування Автономного Територіального Утворення (АТУ, рос. аббревіатура – АТО) Гагаузія у складі Республіки Молдова. 29 грудня на засіданні Халк Топлушу в Комраті, який став адмінцентром, підняли прапор Молдови і зіграли її гімн. 5 березня 1995 р. у 36 населених пунктах Молдовського Буджаку пройшов референдум про утворення автономії. За його результатами 32 з них увійшли до автономії (у 26 гагаузи склали більше 50% населення, і у 10 – більше 30 %). З 25 травня у Гагауз Єрі обирають на 4 роки голову автономії – башкана, якого потім затверджує членом уряду своїм декретом президент Молдови. Офіційними мовами АТУ Гагаузія є гагаузька і російська, як мова міжетнічного спілкування у поліетнічній автономії (болгари – 5,15 %, молдовани й румуни – 4,85 %, росіяни – 3,8 %, українці – 3,2 %, цигани, поляки, євреї, інші (Демографические, 2004).

14 травня 1998 р. була прийнята Конституція Гагауз Єрі (Мурижніков, 2019, с. 9-12). А Законом «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів» № 191 від 8 травня 2003 р. у Конституції РМ остаточно закріплено перебування у складі Молдови Гагауз Єрі (Бургуджи, 2015).

На перший погляд питання автономії гагаузів були вирішені, припинено протистояння сторін, Кишенеу і Комрат обговорюють проблеми відносин та все одно певне напруження і почергове ігнорування сторін один одного зберігається. Про це ж свідчить і проведення референдуму 2014 р. у Гагауз Єрі, коли у відповідь на заяви румунських і молдовських уніоністів про Цара Руменеску, населення автономії голосувало про автоматичний вихід із складу Молдови у випадку втрати Молдовою незалежності. Ще один результат референдуму – відсутність прихильності щодо підтримки інтеграції до Європейського Союзу й майже повна підтримка вступу країни до Митного Союзу (Білорусь, Росія, Казахстан). Цьому ж сприяла й помилкова політика Кишенеу на протязі майже трьох десятиліть, яка привела до браку впливу (Андрющенко, 2018). А про вплив Росії свідчить те, що проведення цього референдуму стало можливим саме завдяки РФ: оскільки молдовська ЦВК відмовилась фінансувати його, бланки й печатки виробили за російського фінансування.

І це все при тому, що прихильність Молдови до вступу в ЄС та об'єднання з Румунією серед молдован зростає. Тим більш це помітно, коли в умовах балансування влади в Молдові, набуває темпів акція (на недержавному низовому рівні) символічного «приєднання» сіл Молдови до Румунії. Декларації про це ухвалюються місцевими радами і приурочуються до століття захоплення Румунією всієї Бессарабії. На середину 2018 р. вже більше 150 сіл приєдналися до цього процесу (Климчук, 2018).

Самі ж гагаузькі лідери дуже вміло використовують геополітичні плюси місця свого проживання в інтересах економічного розвитку. Росія, яка постійно використовувала «гагаузьке питання» у своїх цілях, почала стикатись з досить жорсткими їх позиціями, коли вони не бачили своїх вигід і відчували, що їх перетворюють на пішаків

російської агресивної зовнішньої політики проти Молдови. Раніше гагаузи намагалися привертати до себе більше уваги росіян задля вирішення своїх проблем, аби зміцнити свої позиції у протистоянні з Кишиневом. Тепер же сама Росія вже вимушена йти назустріч гагаузам і шукати важелі впливу на них аби досягти хоча б якихось своїх цілей (Бабакова, 2015).

В наші часи російські історики й особливо політики продовжують перебільшувати роль Російської імперії й СРСР у житті гагаузів. За часів незалежності Молдови і України, особливо під час правління В. Путіна в Росії, невизнані республіки, автономії, різні етнічні і релігійні меншини перетворились в інструменти реставрації імперської політики та політики втручання й підризу стабільності незалежних держав, в т.ч. і шляхом втягування країн до Митного і Євразійського союзів (Фуйор, 2017). Такі втручання постійно вбивають клин у відношення між Кишенеу і Комратом, як і між Києвом і Болградом, що роздуває конфлікти й підігрують напруження у геополітичному регіоні Буджак і навколо (Андрющенко, 2018).

Щоб не стати знярядям у чужих руках Гагауз Єрі пробує розвивати відносини не тільки з РФ, а з Туреччиною (в якій тут з'явилися свої інтереси), Євросоюзом, іншими. Прагматичний підхід і реалістичні погляди на свої можливості дозволяли досить довгий час буквально виживати цьому аграрному регіону. Розуміючи, що місцева продукція поки не дуже цікава Європі, але цікава Росії (навіть невисокої якості), керівники Гагаузії добилися нерозповсюдження російського ембарго на свої товари (фрукти, овочі, консерви, вина) під час його накладання на товари з Молдови коли загострювались відносини (для чого були використані міжрегіональні зв'язки) (Гладієвський, 2015).

Особливо помітно як на фоні політики «невтручання» України зростає вплив у регіоні Туреччини (Карпеченко, 2015). Цьому ж сприяють і особливі союзницькі відносини між нею і Росією в останні роки. Така ситуація вимагає від України займати більш прагматичну й активну позицію навколо Буджакської поліетнічної проблеми. Тим більш, що зв'язки з Туреччиною

залишаються дружніми, в тому числі завдяки її позиції щодо кримськотатарського питання в окупованому Криму та приналежності Криму. Це б сприяло перспективам і активізації й євроінтеграційного процесу для самої України (Рудік, 2019).

Основою гагаузької ідентичності є автохтонний компонент – вважають місцеві науковці, а головним фундаментом ідентичності є мова етносу, у даному випадку – гагаузька мова. Ситуація з мовою в автономії потрохи покращується. Фактом є проведення IV Всеукраїнського конгресу гагаузів у 2017 р. за певними винятками гагаузькою мовою, на відміну від III Всеукраїнського конгресу гагаузів у 2012 р., який, за свідченнями журналістів, проводився в основному російською мовою (Фуйор, 2017). В Україні ж не все так просто. Значна частина небуджакських гагаузів (13,5 % від всіх гагаузів України) майже втратила свою етнічну мову чи вже не вважають її рідною. Це збільшує процент гагаузомовних гагаузів Буджаку від тих офіційних 71 % з 32 тис. гагаузів країни, які визнали гагаузьку мову рідною. Міністерство освіти і науки України інформує, що на 2017 рік коло 900 дітей у 5 закладах освіти Одеської області вивчають гагаузьку мову. У місцях компактного проживання гагаузів в Україні традиційно бракувало шкільних вчителів викладання етнічної мови і літератури. Але щось почало змінюватись і тут. З вересня 2016 р. керівництво Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, за погодженням з МОН України, відкрило можливість студентам навчатись за спеціальністю «Гагаузька мова і література» на кафедрі тюркології. Серед перших студентів вже є етнічні гагаузи з Одеської області.

Мовне питання для гагаузів дуже важливе і це розуміє світова спільнота: у 2012 р. ООН визнав гагаузьку мову зникаючою (Atlas, 2016). Будемо сподіватись, що і Україна зрозуміє важливість пошуку нових підходів до вирішення болючих питань для гагаузького етносу й запропонує принципово нові підходи і нові шляхи вирішення його проблем (Рудік, 2018). Оскільки це вкрай необхідно задля продовження ефективної співпраці й створення умов для ще більш глибокого співробітництва між Україною та

Європейським Союзом (Прокопенко, 2018, с. 60).

Поверхневий погляд на історію гагаузів формує в суспільстві уяву, що це невеликий народ, який живе на периферії країни, але реальність інша. Гагаузи – це мудрий народ, уламок стародавньої тюркської цивілізації, який має гідність і сміливість відстояти свою позицію в будь-якій ситуації.

Про це свідчить навіть те, що кримінальний світ радянського й пострадянського простору рахувався і рахується з особливостями співіснування з гагаузьким сегментом; добре знаючи, як організовані місцеві етнічні злочинні групи – за територіальними й родинними зв'язками. Гагаузькі села Одеської області і Гагауз Єрі перетворились на своєрідну гагаузьку Сицилію з вахтовим методом грабежів. Мало того, цей гагаузький криміналітет фактично існує поза традиційними зв'язками в злочинному світі з радянських часів, він не підпорядковувався так званим «злочинам в законі», не сплачує до злочинного «общака» коштів і розмежовують території свого контролю між своїми групами і з ними рахуються досі (Сибирцев, 2018). Про це ж свідчить наявність серед радянських дисидентів відомого імені – Дмитра Карачобана – видатного гагаузького поета, художника, режисера, прозаїка, який написав особистого листа Ю. Андропову стосовно принизливого становища його народу. Він писав про відсутність можливості навчатись рідною мовою, про те, що в дорадянській період Комрат був одним з центрів культури і освіти, а за переписом 1979 р. гагаузи займали одне з останніх місць за рівнем освіти, і, в результаті, трагічно загинув (Фуйор, 2017).

Тепер, розглянувши гагаузькі аспекти Буджакської дилеми й проблеми, потрібно розглянути й інші аспекти – болгарські – й ті супутні фактори, які впливають і можуть вплинути, в тому числі і негативно, на пошуки рішень Буджакської етнополітичної дилеми й вирішення поліетнічної проблеми.

Висновки.

У статті на основі історичного матеріалу і досліджень українських та світових науковців, матеріалів української преси проаналізована історична ретроспектива формування Буджакської етнополітичної

дилеми й Буджакської поліетнічної проблеми щодо гагаузької місцевої етнічної спільноти. Акцентовано увагу на певному й досить глибокому взаємозв'язку між гагаузькою і болгарською спільнотами в регіоні та залежності процесів в середині цих етносів в регіоні з подіями у державах, на території яких знаходиться даний регіон, та загальними етнічними й політичними процесами, які проходили у Східноєвропейському регіоні.

Висвітлено історію формування гагаузького етносу, його взаємодію з сусідніми етносами, умови, особливості й наслідки переселення значної їх частини з Балкан до Буджаку та процес консолідації різних субетнічних груп гагаузів безпосередньо на території Буджаку, де й завершився остаточно процес реінтеграції гагаузів; відбулась остаточно самоідентифікація їх етнічного ядра як окремого етносу – нащадків тюркомовних степовиків Північного Причорномор'я. Проаналізовано проблематику самоідентифікації та адаптації гагаузького етносу у всіх державах-наступниках щодо володіння даним регіоном, у тому числі звернуто увагу на слабку й не вивірену етнічну політику української держави взагалі та щодо гагаузів в регіоні і всього гагаузького населення України в цілому.

Розкриті у статті особливості російської та радянської імперських державних політик щодо гагаузів, зроблено акцент на слабкості позицій етнічних політик української та молдовської незалежних держав і, у контексті цього, складності завершення процесу етнобудування не тільки для самих гагаузів, а й для обох держав, до складу яких територіально входить територія Буджаку, тобто батьківщина гагаузів. Тим більш це важливо для України, як для країни, яка має і буде з часом претендувати на статус лідера Північночорноморського й південного флангу Східноєвропейського регіонів.

Враховуючи це, запропоновано знайти нові інструменти й механізми управління даним регіоном і створення умов для проведення ефективнішої етнічної політики стосовно буджакських гагаузів і їх сусідів в умовах євроінтеграційних процесів і планів європейської інтеграції України.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Ангели Ф. Гагаузская автономия. Люди и факты (1989 – 2005 гг.) / Ф. Ангели. Кишинев : Универсул, 2006. – 260 с.
- Андрющенко Е. Гагаузький вагон. Ненаписаний репортаж. 2018. URL: <http://tyzhden.ua/Columns/50/101364>.
- Бабакова О. Гагаузія - знаряддя Москви для дестабілізації ситуації в Молдові. 2015. URL: <http://archiwum.polaradio.pl/5/39/Artykul/201595>.
- Боярко О. Ми український народ: національно-етнічна мозаїка. Гагаузи в Україні. 2004. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/914580.html>.
- Бургуджи Й.П. Основные правовые противоречия в действующем законодательстве Республики Молдова, препятствующие реализации в полном объеме закона Республики Молдова "Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)" № 344-ХІІІ от 23 декабря 1994 года. 20 лет АТО Гагаузія: Прошлое. Настоящее. Будущее: Роль и место Гагаузской автономии в современной Молдове : сб. докл. междунар. науч. - практ. конф. / НИЦ Гагаузии им. М.В. Маруневич; Гл. ред. П.М. Пашалы. - Комрат, 2015. – С. 65-98.
- Ваннек Л. Хто такі гагаузи? І як вони можуть навчити інших жити мирно зі своїми сусідами? / Л. Ваннек. 2007. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/961986.html>.
- Всесоюзная перепись населения 1959 года. Национальный состав населения по республикам СССР / Демоскоп Weekly, № 901-902, 2 мая-30 мая 2021 – 2004. – URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php.
- Гагаузи України. Хто вони? 2019. URL: <https://ukrainer.net/gagauzy/>.
- Ганчев О. І. Болгарські переселенці першої половини ХІХ ст.: оптимізації життєдіяльності у нових умовах Південної Бессарабії / О. І. Ганчев // Zaporizhzhia Historical Review. – 2019. – Vol. 1(53). – С. 41 – 48.
- Гладієвський П. Чи стане Гагаузія другим Донбасом? / П. Гладієвський – 2015. – URL: <https://zbruc.eu/node/34246>.
- Грек И. Ф. Деятельность П. Хилендарского и М. Чакира: общее и особенное. Русин. 2016. № 1(43). С. 285 – 307.
- Грек И. Ф. Этнодемографические процессы среди болгар Молдовы и Украины в середине ХVІІІ – ХХ в. Русин. 2006. № 4(6). С. 123 – 140.
- Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин. Прийнято резолюцією 47/135 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text.
- Демографические, национальные, языковые и культурные характеристики. Перепись населения 2004 г. Национальное Бюро Статистики Республики Молдова. 2004. URL: <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=ru&idc=295&id=2234>.
- Думиника И. Организация церковной жизни болгар Южной Бессарабии (1856 – 1878 гг.). Дриновський збірник. 2011 (2015). – Т. 4. – С. 451 – 459. URL: <https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/105>.
- Жуковский А. І. Бессарабия // Энциклопедія Сучасної України, Т. 2: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковский, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=39555.
- Из истории гагаузского народа. Краткая история гагаузов. 2017. URL: <http://www.gbm.md/index.php/kratkaia-istoriia-gagauzov>.
- Кабачій Р. Про гагаузів – невідомих сусідів України. 2018. URL: <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2018/09/4/152878/>.
- Карпеченко І. В чому український інтерес в гагаузькому питанні? 2015. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobysci/v-chomu-ukrayinskyu-interes-v-gagauzkomu-pytanni>.
- Квилюк Е. Н. О сохранности традиционной обрядности у бессарабских гагаузов и болгар через призму святы времен. История и современность. 2014. №1. С. 182 – 199.
- Квілюк Е. Ступінь збереження гагаузами Приазов'я традиційної духовної культури у зв'язку з особливостями процесу етнічної та мовної ідентифікації. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 22. 2011. С. 283 – 296.
- Климчук П. Молдовський вузол. 2018. URL: <https://nationalcorps.org/moldovskij-vuzol/>
- Мурижніков М. В. Досвід врегулювання конфлікту в Гагаузії 1990-1995: історія мирних ініціатив. Молодий вчений. 2019. №1(65). С. 8 – 13.
- Народы мира: историко-этнографический справочник / Гл. ред. Ю. В. Бромлей. Ред. коллегия: С. А. Арутюнов, С. И. Брук, Т. А. Жданко и др. – М. : Сов. энциклопедия, 1988. – 624 с.
- Пейков В. Етнічна самоідентифікація бессарабських болгар за часів незалежності України. Культурний простір бессарабських болгар : монографія / Відп. Ред. Шевчук Т. С. – Ізмаїл – Болград : Ірбіс, 2018. – С. 163 – 172.
- Переселение гагаузов и болгар в Молдову. 2012. URL: <https://m.moldovenii.md/ru/section/700/content/7163>.
- Прокопенко Л. Л., Ракша О. В. Розвиток інституційної основи співробітництва України та ЄС. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6. №3. С. 56 – 62. DOI: 10.15421/15201816.
- Радова (Каранастас) О., Капустин С. О переселении народов Балканского полуострова и Центральной Европы в Буджак в ХVІІІ – начале ХІХ в. Русин. - 2006. № 4(6). С. 155 – 162.
- Рамкова конвенція про захист національних меншин. 1995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
- Рудік О. М. Концепція євроінтеграції: нові підходи у світлі подальшого розширення ЄС. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3(38). С. 39 – 45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_3_7.

Рудік О. М. Поліпшення державного регулювання в ЄС та його державах-членах: досвід для України. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. – Вип. 4(43). – С. 20-29. – URL до журн. : <https://doi.org/10.33287/101903>.

Сибирцев А. Чеченцы Бессарабии. Кто такие гагаузы, к котрым националисты хотят отправить Петра Порошенку. 2018. URL: http://ukrudprom.com/digest/CHechentsi_Bessarabii_Kto_takie_gagauzi_k_kotorim_natsionalisti_.html?print.

Сидоренко С., Панченко Ю., Герасимчук С., Шелест Г., Герасимчук А. Промовчати не вийде: яку позицію має зайняти Україна за двовладдя у Молдові. 2019. URL: <https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/06/10/7097133/>.

Скальковский, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийской крае: статистический очерк. Одесса : Тип. Т. Неймана и К°, 1848. – 156 с.

Субботина И. А. Миграции и расселение гагаузов в XX-XXI вв. Историческая этнология. 2018. Т. 3, № 1. С. 43-68. DOI:10.22378/he.2018-3-1.43-68.

Тисленко М. И. Гагаузы на распутье: национальная идентичность как детерминант геополитического выбора. 2015. URL: <https://www.comparativepolitics.org/jour/article/view/342>.

Толерантність як національна риса гагаузів. 2006. URL: <http://www.golos.com.ua/article/216106>.

Томас Джефферсон о демократии / Сост. : Сол К. Падовер. – С.-П. : Рес Гумана, Лениздат, 1992. – 335 с.

Туранли Ф. І. Буджак. Енциклопедія Сучасної України, Т. 2 : електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36483.

Фуйор В. Гагаузія: між минулим і майбутнім. 2017. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/gagauziya-mizh-mynulym-i-maybutnim>.

Хатлас Е. Основные периоды существования христианства у гагаузов Буджака и их оценка с исторической точки зрения. Турагетия. 2009. Vol. III [XVIII], nr. 2. С. 273-282.

Шабашов А. В. До питання про форми традиційної соціальної організації гагаузів. Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Історія. - 2012. - Т. 207, Вип. 195. - С. 121-124. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_207_195_25.

Шильбергер И. Путешествие по Европе, Азии и Африке с 1394 по 1427 годы (пер. со старонем. Брук Ф. К.). Баку : Элм, 1984. 88 с.

Юзвяк І. П. Гагаузький сакральний фольклор як одне з джерел християнської релігійної термінології. Культура народів Причорномор'я. 2012. — № 224. — С. 143-146.

Ярмоленко М. І. Розселення та облаштування гагаузів у Бессарабії (XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.05 / Ярмоленко М. І. ; НАН України. – Л., 2001. – 22 с.

Atlas of the World's Languages in Danger, UNESCO. 2016. URL : <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/atlas-of-languages-in-danger/>.

Traité de paix (traité de Lausanne). 1923. URL : <https://jusmundi.com/fr/document/treaty/fr-traite-de-paix-traite-de-lausanne-1923-traite-de-paix-traite-de-lausanne-tuesday-24th-july-1923>.

REFERENCES

- Andrjuščenko, E. (2018). Gagauzkjy vagon. Nenapysanyj reportaž. Retrieved from <http://tyzhden.ua/Columns/50/101364>.
- Angely, F. (2006). Gagauzskaja avtonomyja. Ljudy y faktundefined (1989 - 2005gg.). Kyšynev : Unyversul .
- Atlas of the World's Languages in Danger. (2016). UNESCO. Retrieved from <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/atlas-of-languages-in-danger/> [in English].
- Babakova, O. (2015). Gagauziya - znaryaddya Moskvj` dlya destabilizaciyi sy`tuaciyi v Moldovi. Retrieved from <http://archiwum.polradio.pl/5/39/Artykul/201595>.
- Boyarko, O. (2004). My` ukrajyns`ky`j narod: nacional`no-etnichna mozayika. Gagauzy` v Ukrayini. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/914580.html>.
- Burgudžy, Y.P. (2015). Osnovnundefinede pravovundefinede protyvorečyja v dejstvujučem zakonodatelstve Respublyky Moldova, prepjattstvujučye realezacyy v polnom obundefinedundefinedme zakona Respublyky Moldova "Ob osobom pravovom statuse Gagauzyy (Gagauz Ery)" № 344-XIII ot 23 dekabrja 1994 goda. 20 let ATO Gagauzyja: Prošloe. Nastojaščee. Buduščee: Rol y mesto Gagauzskoj avtonomyy v sovremennoj Moldove : sb. dokl. meždunar. nauč. - prakt. konf. / NYC Gagauzyy ym. M.V.Marunevyč; Gl. red. P.M.Pašalundefined. Komrat, 65-98 .
- Deklaraciya pro prava osib, shho nalezhat` do nacional`ny`x abo etnichny`x, religijny`x ta movny`x menshy`n. (1992). Pry`jnyato rezolyuciyeyu 47/135 General`noyi Asambleyi OON vid 18 grudnya 1992 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_318#Text.
- Demografyčeskye, nacyonalnundefinede, jazundefinedkovundefinede y kulturnundefinede harakterystyky. Perepys naselenyja 2004 g. Nacionalnoe Bjuro Statystyky Respublyky Moldova. Retrieved from <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=ru&idc=295&id=2234>.
- Dumynyka, Y. (2011 (2015)). Organyzaciya cerkovnoj žyzny bolgar Južnoj Bessarabyu (1856 – 1878 gg.). Drynovskij zbirnyk, vol. 4, 451 – 459. Retrieved from : <https://periodicals.karazin.ua/drinov/issue/view/105>.
- Fujor, V. (2017). Gagauziya: mizh my`nuly`m i majbutnim. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/gagauziya-mizh-mynulym-i-maybutnim>.

- Gagauzy` Ukrayiny`. Hto vony`? (2019). Retrieved from <https://ukrainer.net/gagauzy/>.
- Gančev, O. I. (2019). Bolgarski pereseleni peršoї polovyny HHH st.: optymizacij žyttjedijalnosti u novyh umovah Pivdennoї Bessarabii. *Zaporizhzhia Historical Review*, vol. 1(53), 41-48.
- Gladiyevs`ky`j, P. (2015). Chy stane Gagauziya drugym Donbasom? Retrieved from <https://zbruc.eu/node/34246>.
- Greč, Y. F. (2006). Undefinednodemografyčeskye processundefined sredy bolgar Moldovundefined y Ukraynundefined v seredyne XVIII – XX v. *Rusyn*, 4(6), 123 – 140.
- Greč, Y. F. (2016). Dejatelnost P. Hylendarskogo y M. Čakyra: obščee y osobennoe. *Rusyn*, 1(43), 285 – 307.
- Hatlas, E. (2009). Osnovnundefinede peryodundefined suščestvovanyja hrystyanstva u gagauzov Budžaka y yh ocenka s ystoryčeskoj točky zrenyja. *Tyragetia*, vol. III [XVIII], 2, 273-282.
- Jarmolenko, M. I. (2001). Rozselelnja ta oblaštuvannja gagauziv u Bessarabii (XIX – poč. XX st.) (Extended abstract of Candidate`s thesis). Lviv.
- Kabachij R. (2018). Pro gagauziv – nevidomy`x susidiv Ukrayiny`. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2018/09/4/152878/>.
- Karpechenko, I. (2015). V chomu ukrajyns`ky`j interes v gagauz`komu py`tanni? Retrieved from <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/v-chomu-ukrajyns'kyj-interes-v-gagauzkomu-pytanni>.
- Klimchuk, P. (2018). Moldovskij vuzol. Retrieved from <https://nationalcorps.org/moldovskij-vuzol/>.
- Kvilinkova, Ye. (2011). Stupin` zberezhenja gagauzamy` Pry`azov`ya trady`cijnoyi duxovnoyi kul`tury` u zv`yazku z osobly`vostyamy` procesu etnichnoyi ta movnoyi identyfikaciji. *Zbirny`k pracz` molody`x vcheny`x ta aspirantiv*. (Vols. 22). K., 283 – 296.
- Kvy`ly`nkova, E. N. (2014). O soxrannosty` trady`cy`onnoj obryadnosty` u bessarabs`ky`x gagauzov y` bolgar cherez pry`zmu svyaty` vremen/ 1, K., 182 – 199.
- Mury`zhnikov, M. V. (2019). Dosvid vregulyuvannya konfliktu v Gagauziyi 1990-1995: istoriya my`rny`x iniciaty`v. *Molody`j vcheny`j*, 1(65), 8 – 13.
- Narody my`ra: y`story`ko-etnografy`chesky`j spravochny`k. (1988). V. Bromlej (Ed.). M. : Sov. ency`klopedy`ya. .
- Padover, Š. K. (Eds.). (1992). Tomas Džefferson o demokraty. Sankt-Petersburg : Res Gumana, Lenyzdat.
- Pejkov, V. (2018). Etnična samo identyfikacija bessarabskyh bolgar za časiv nezaležnosti Ukraїny. *Kulturnyj prostor bessarabskyh bolgar*. Ševčuk T. S. (Eds.). Izmail – Bolgrad : Irbis.
- Pereselenie gagauzov i bolgar v Moldovu. (2012). Retrieved from <https://m.moldovenii.md/ru/section/700/content/7163>.
- Prokopenko, L. L., & Raksha O. V. (2018). Rozvitok institucijnoyi osnovi spivrobotnictva Ukrayini ta YeS. *Public administration aspects*. 6 (3). 56 – 62. DOI: 10.15421/15201816.
- Radova (Karanastas), O. & Kapustyn, S. (2006). O pereseleny narodov Balkanskogo polu ostrova y Centralnoj Evropundefined v Budžak v XVIII – načale XIX v. *Rusyn*, 4(6), 155 – 162.
- Ramkova konvencija pro zahist nacionalnih menshin. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055
- Rudik, O. M. (2018). Koncepcija jevointegracij: novi pidhody u svitli podalšogo rozšyrennja JeS/ Deržavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja, vol. 3(38), 39 – 45. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2018_3_7.
- Rudik, O. M. (2018). Polipshennja deržavnogo reguljuvannya v YeS ta jogo deržhavax-chlenax: dosvid dlya Ukrayiny`. *Deržavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja*, 4(43), 20-29.
- Šabašov, A. V. (2012). Do pytannja pro formy tradycijnoї socialnoї organizacij gagauziv. *Naukovi pracj (Čornomorskogo deržavnogo universytetu imeni Petra Mogyly)*. (vol. 207), vyp. 195, 121-124. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdui_2012_207_195_25.
- Skalkovskij, A. A. (1848). Bolgarskye kolonyy v Bessarabyy y Novorossyjskom krae: statystyčeskyj očerok. Odessa : Ty`p. T. Nejmana y` K°, 156 s. .
- Subboty`na, Y`. A. (2018). Mygracyy y rasselenye gagauzov v XX-XXI vv. Y`story`českaya etnologiya. Vol. 3, 1. 43-68. DOI:10.22378/he.2018-3-1.43-68.
- Sy`by`rcev, A. (2018). Chechency Bessaraby`y`. Kto taky`e gagauzy, k kotrym nacy`onalny`sty hotyat otpravy`t Petra Poroshenko. Retrieved from http://ukrrudprom.com/digest/CHechentsi_Bessarabii_Kto_takie_gagauzi_k_kotorim_natsionalisti_.html?print.
- Sy`dorenko, S., Panchenko Yu., Gerasy`mchuk S., Shelest G. & Gerasy`mchuk A. (2019). Promovchaty` ne vy`jde: yaku pozy`ciyu maye zajnyaty` Ukrayina za dvovladdya u Moldovi. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/06/10/7097133/>.
- Šyltberger, Y. (1984) Putešestvye po Evrope, Azyy y Afryke s 1394 po 1427 godundefined (per. so staronem. Bruk F. K.). Baku : undefinedlm, 88 s. .
- Tolerantnist` yak nacional`na ry`sa gagauziv. (2006). Retrieved from <http://www.golos.com.ua/article/216106>.
- Traité de paix (traité de Lausanne) 1923. Retrieved from <https://jsumundi.com/fr/document/treaty/fr-traité-de-paix-traité-de-lausanne-1923-traité-de-paix-traité-de-lausanne-tuesday-24th-july-1923> [in French].
- Turanly, F. Ğ. (2006). Budžak Džjuba, I. M., Žukovskij, A. I. Železnjak, M. G. & in. *Encyklopedija Sučasnoї Ukraїny* (vol. 2). Retrieved from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36483.
- Ty`slenko, M. Y`. (2015). Gagauzy na rasput`e: nacy`onal`naya y`denty`chnost` kak determinant geopolity`českogo vybora. Retrieved from <https://www.comparativepolitics.org/jour/article/view/342>.
- Vannek, L. (2007). Xto taki gagauzy`? I yak vony` mozhut` navchyty` inshy`x zhy`ty` my`rno zi svoymy` susidamy`? Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/961986.html>.
- Vsesojuznaja perepys naselenyja 1959 goda. Nacyonalnundefinedj sostav naselenyja po respublykam SSSR (2021).

- Retrieved from http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_59.php .
- Yuzvyak, I. P. (2012). Gagauz`ky`j sakral`ny`j fol`klor yak odne z dzherel xry`sty`yans`koyi religijnoyi terminologiyi. Kul`tura narodov Pry`chernomor`ya, 224, 143-146 .
- Yz ystoryy gagauzskogo naroda. Kratkaja ystoryja gagauzov. (2017). Retrieved from <http://www.gbm.md/index.php/kratkaya-istoriya-gagauzov> .
- Žukovskij, A. I. (2006). Bessarabija. Dzjuba, I. M., Žukovskij, A. I. Železnjak, M. G. & in. Encyklopedija Sučasnoi Ukraïny (vol. 2). Retrieved from http://esu.com.ua/search_articles.php?id=39555 .

Bondarenko Victor

Ph.D. Student, <http://orcid.org/0000-0001-9027-8492>, vik13work@ukr.net

Стаття надійшла / Article arrived: 02.10.2021

Схвалено до друку / Accepted: 29.10.2021